

УДК 343.222.4:347.471.032

Цимбалюк В. І., Національний університет водного господарства і природокористування

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ВПРОВАДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ У ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

У статті розглядається питання кримінальної відповідальності юридичних осіб. Здійснено аналіз історичного розвитку та законодавчого регулювання кримінальної відповідальності юридичних осіб в зарубіжних країнах. Визначено позитивні та негативні риси встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб у законодавство України.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблема кримінальної відповідальності юридичних осіб донині залишається дискусійною. Питання про доцільність запровадження такої відповідальності набуло актуальності після прийняття Верховною радою України Закону України від 23 травня 2013 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб». Зокрема, положеннями даного закону передбачається застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Метою статті є дослідження правової природи, переваг та недоліків кримінальної відповідальності юридичних осіб та визначення на цій основі доцільності запровадження такої відповідальності в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Деякі аспекти кримінальної відповідальності юридичних осіб були висвітлені в працях С.Г. Келіної, А.В. Наумова, О.С. Нікіфорова, Н.Ф. Кузнецова, Н.Є. Крилова, О.О. Михайлова, І.В. Сітковський, В.Н. Смітєнко, В.С. Устінов, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк та ін. Однак, єдиного підходу до розуміння сутності юридичної особи як суб'єкта злочину досі немає.

Виклад основних положень. Проблема кримінальної відповідальності юридичних осіб має давню історію. Зокрема, французькому праву з його принципами особистої та винної відповідальності здавна була відома кримінальна відповідальність деяких організацій. Ще 1670 року у Франції було прийнято Ордонанс щодо кримінального процесу,

у якому цілий розділ було присвячено покаранню товариств, визначалися види і порядок призначення покарань для міст [8, 71-72].

На даний момент, кримінальна відповідальність юридичних осіб встановлена у Нідерландах, Португалії, Фінляндії, Китаї, США, Канаді, Великій Британії, Шотландії, Данії, Люксембургу. У таких країнах як Німеччина, Швеція, Італія та Іспанія встановлено так звану квазікримінальну (по суті адміністративно-кримінальну) відповідальність юридичних осіб.

Ідея запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб не є новою і для кримінального права України. Раніше своє вираження вона знаходила в 1993-1997 роках в одному з двох проектів Кримінального кодексу України, які розглядалися Верховною Радою України. За результатами досить тривалого неодноразового обговорення цієї ідеї вона не була підтримана ні представниками науки кримінального права, ні юристами-практиками, ні народними депутатами України, які не підтримали проект, що містив положення про відповідальність юридичних осіб, і прийняли проект Кодексу, в якому цей інститут був відсутнім. Підставою для такого рішення були чисельні аргументи, висловлені проти запровадження цієї новації [5, 20]. Вони не втратили своєї актуальності і до нашого часу. В загальному, їх можна звести до наступних тез:

- юридичні особи не можуть підлягати кримінальній відповідальності внаслідок неможливості визначення вини такої особи у скоєнні кримінального правопорушення, відсутності науково обґрунтованої системи кримінальних покарань юридичних осіб тощо;

- кримінальна відповідальність юридичних осіб не відповідає фундаментальним принципам кримінального права, а саме принципу особистої винної відповідальності та принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності і покарання;

- встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб лише із загально-превентивною метою є недоцільним, оскільки у законі і без цього є значна кількість норм, що мають попереджувальний характер.

На противагу, про доцільність впровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб свідчать такі факти:

- це ефективний метод боротьби з корпоративною злочинністю, оскільки значна кількість таких злочинів вчиняються юридичними особами;

- притягувати до кримінальної відповідальності виключно фізичних осіб за дії, які вони вчиняють у рамках компаній і своїх посадових обов'язків, несправедливо і це не дозволить досягнути бажаного ре-

зультату, адже структурні недоліки в організації не зникнуть, якщо одного з її співробітників буде засуджено;

– притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності є економічно вигідним, оскільки на юридичну особу може бути накладено штраф, який значно перевищує максимальний розмір штрафу для індивіда. Так, змінами внесеними до кримінального законодавства України до юридичних особи за вчинення злочину невеликої тяжкості може застосовуватися штраф у розмірі від п'яти до десяти тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Для порівняння штраф, що застосовується до фізичної особи за вчинення такого злочину не може перевищувати трьох тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян.

На жаль, сьогодні в Україні фіктивні юридичні особи продовжують існувати навіть після винесення фізичній особі, яка вчинила злочин, обвинувального вироку. Ці організації користуються повноцінним цивільно-правовим захистом нарівні з іншими організаціями. Потерпілому, який втратив майно в результаті укладання угод з фіктивною юридичною особою, визнати ці угоди недійсними і повернути майно надзвичайно складно [5, 21]. В зв'язку з цим законодавство України потребує внесення суттєвих змін.

Свою позицію щодо встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб професор С. Келіна аргументує тим, що притягнення фізичної особи до кримінальної відповідальності за вчинений злочин часто не змінює ситуацію на краще, оскільки злочинна діяльність організації продовжує мати місце, а шкода, яку спричиняють юридичні особи при вчиненні злочину, часто не відповідає тяжкості кримінальних покарань, а також тим санкціям, які застосовуються до них в рамках інших видів юридичної відповідальності [7].

До того ж, визнання юридичних осіб суб'єктами злочинів у найбільш вразливих сферах суспільних відносин створить, на думку О. О. Михайлова, умови для швидкої й невідвратної відповідальності за екологічні, деякі економічні, комп'ютерні та інші злочини [9, 9]. Ми підтримуємо такі думки вчених і вважаємо, що визнання юридичної особи суб'єктом злочину має більше переваг ніж недоліків.

У зарубіжній практиці, загалом, склалися 3 концепції розуміння кримінальної відповідальності юридичних осіб, серед яких:

а) повне заперечення інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб. Цим шляхом пішли деякі країни Східної Європи – Болгарія, Угорщина, Польща;

б) повне визнання інституту кримінальної відповідальності юридичної особи. У деяких країнах принцип кримінальної

відповідальності юридичної особи не усуває кримінальної відповідальності фізичної особи. Такий принцип закріплено в Кримінальному кодексі Франції, послідовниками також стали КНР, Литва, Молдова, Естонія. Кримінальний кодекс Ісландії і Норвегії передбачають, що санкції щодо юридичної особи можуть бути застосовані навіть в тому випадку, якщо конкретна винна (фізична особа) не установлена або не може бути покарана за злочин;

в) застосування непрямой кримінальної відповідальності юридичних осіб. Прикладом цього є Німеччина, Австрія тощо [10, 11].

Кримінальний кодекс України визначає суб'єкт злочину як фізичну осудну особу, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність [1]. Таким чином, юридична особа суб'єктом злочину не визнається, хоча змінами, внесеними до КК України передбачається застосування до неї заходів кримінально-правового характеру.

Підставами їх застосування є вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи таких злочинів як легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, пропозиція чи обіцянка підкупу службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, підкуп особи, яка надає публічні послуги, пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди особі, зловживання впливом, або вчинення уповноваженою особою від імені юридичної особи терористичного акту або втягнення, публічні заклики до вчинення терористичного акту, створення терористичної групи чи терористичної організації, сприяння вчиненню терористичного акту чи фінансування тероризму.

На жаль, поза увагою законодавця залишилися значна кількість злочинів, зокрема злочини проти людства, вимагання та шантаж, шахрайство, фіктивне підприємництво, фіктивне банкрутство, протидія законній господарській діяльності, підробка документів, грошей, цінних паперів, незаконне захоплення земельних ділянок під забудову та ряд інших злочинів, якими заподіюється значна шкода інтересам окремих громадян та суспільства в цілому.

Крім того, на практиці вказана норма може викликати певні труднощі. Так, ми погоджуємося з думкою В. Богатира, який зазначає, що оскільки інтереси учасників юридичної особи та особи яка діє від її імені, фактично можуть не співпадати або навіть вступати в протиріччя [4], тоді виникає питання чи доцільно у такому разі застосовувати до юридичної особи заходи примусового характеру. У той же час,

в законі немає будь-яких критеріїв, які можуть свідчити, що кримінальне правопорушення вчинене саме в інтересах юридичної особи, а не з метою задоволення власних інтересів її представника.

Зауваження містяться і у висновку Головного науково-експертного управління Верховної Ради України, де зазначено, що положення закону фактично передбачають створення у кримінальному законодавстві України юридичної фікції, згідно з якою юридична особа піддаватиметься санкціям, тобто апріорі вважатиметься такою, що вчинила злочин, у тому разі, якщо певний злочин вчинили її керівник, засновник, учасник чи інша уповноважена особа. Таким чином, запропонована конструкція вимагає вважати юридичну особу такою, що вчинила злочин, у тих випадках, коли фактично не встановлено вчинення нею будь-якого суспільно небезпечного діяння [3].

Ще однією проблемою є зміна власника юридичної особи. Так, вищезазначеним законом не передбачено будь-яких винятків, спрямованих на захист інтересів нового власника юридичної особи, у разі притягнення такої юридичної особи до відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені її попереднім власником [4]. Ці питання потребують негайного законодавчого вирішення.

Зразковим з цієї точки зору є інститут кримінальної відповідальності у Франції. Так, за кримінальним законом Франції в якості суб'єктів злочину можуть виступати юридичні особи приватного права (комерційні товариства, асоціації, фонди, профспілки). Специфічною особливістю французького права є те, що кримінально-правова доктрина не містить особливого розділу, присвяченого суб'єктам злочинів, оскільки прийнято вважати, що суб'єкт злочину не є елементом складу злочину. Згідно КК Франції юридичні особи можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності самостійно чи спільно із фізичними особами; нести відповідальність як за закінчений злочин, так і за попередню злочинну діяльність. Даному інституту характерні риси обумовленості (злочинне діяння повинне бути вчинене на користь юридичної особи його керівником або представником) та спеціальності (кримінальна відповідальність настає тільки у випадках, спеціально передбачених законом або ухвалою) [8, 76-77].

До юридичних осіб, що вчинили зазначені злочини, застосовуються такі покарання, як: штраф, ліквідація юридичної особи; заборона, остаточно або на термін не більше п'яти років, здійснювати прямо або опосередковано один або декілька видів професійної або громадської діяльності; поміщення на строк до п'яти років під судовий нагляд; закриття, остаточно або на термін не більше п'яти років, всіх закладів, або одного, або декількох закладів підприємства, що були використані для здійснення інкримінованих дій; заборона, остаточно або на строк

не більше п'яти років, здійснення операцій з державними організаціями; заборона, остаточна або на строк не більше п'яти років, залучення заощаджень населення; заборона на термін до п'яти років видавати чеки або використовувати кредитні картки; конфіскація предмета, який використовувався або призначався для скоєння злочинного діяння, або предмета, що є його результатом; афішування прийнятої судової ухвали або поширення інформації про нього через пресу або через будь-які аудіовізуальні засоби поширення інформації [2]. Досвід Франції демонструє не тільки можливість, а й ефективність кримінальної відповідальності юридичних осіб, яка слугує потужним важелем впливу на юридичних осіб.

Для порівняння законодавством України передбачено лише три види покарань, а саме штраф, конфіскація майна та ліквідація. Видається зрозумілим, що система покарань, що може бути застосована до юридичних осіб не є такою розгалуженою, як у випадку з покаранням фізичних осіб. Однак, ухвалюючи рішення по справі, суддя повинен мати альтернативу, для того щоб призначити покарання у відповідності із ступенем суспільної небезпеки діяння. Види покарань, які застосовуються до юридичних осіб повинні мати своєю метою поновлення правовідносин, чи порушеного права а також нести майновий характер.

На нашу думку, з урахуванням зарубіжного досвіду доцільно було б доповнити систему покарань такими видами як припинення діяльності юридичної особи або її структурного підрозділу на певний строк, позбавлення права займатися певною діяльністю на певний строк та судовий нагляд за діяльністю юридичної особи на певний строк.

Таким чином, проблема визнання юридичної особи суб'єктом злочину є неоднозначною, що зумовлено її співвідношенням з фундаментальними принципами кримінального права та кримінально-правовим статусом суб'єкта злочину. Загалом, зміни внесені до Кримінального кодексу України є прогресивними, проте потребують доопрацювання та подальшого законодавчого врегулювання з урахування зарубіжного досвіду. Зокрема, необхідно визнати юридичну особу суб'єктом злочину, розширити перелік покарань, які можуть застосовуватися до юридичних осіб та кількість злочинів, за які юридична особа може бути притягнена до кримінальної відповідальності.

Бібліографічний список:

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
2. Уголовный кодекс Франции [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law/edu.ru>.

3. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження заходів кримінально-правового характеру стосовно юридичних осіб» за реєстраційним номером 2032 від 17.01.13 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=2032&skl=8
4. Богатир В. Судова справа: підприємство за ґратами [Електронний ресурс] / В. Богатир. – Режим доступу : <http://jurist.ua/?article/368>.
5. Грек Б. М. Кримінальна відповідальність юридичних осіб. Чи бути їй в Україні / Б. М. Грек // Адвокат. – 2011. – № 12. – С.19-22.
6. Гуменюк О. В. Інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб як тенденція розвитку сучасного права : [Електронний ресурс] / О. В. Гуменюк. – Режим доступу : <http://iconf.org.ua>.
7. Келина С. Г. Ответственность юридических лиц в проекте нового УК РФ / С. Г. Келина // Уголовное право: новые идеи. – М., 1994. – С. 50-60.
8. Крылова Н. Е. Уголовная ответственность юридических лиц во Франции: предпосылки возникновения и основные черты / Н. Е. Крылова // Вестник Московского университета. – 1998. – № 3. – С. 69-80
9. Михайлов О. О. Основні риси інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб у країнах континентальної правової сім'ї // Адвокат. – 2008. – № 1. – С.8-13.
10. Михайлов О. О. Юридична особа як суб'єкт злочину: іноземний досвід та перспективи його застосування в Україні: автореф. дис. ... к. ю.н. : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право» / О. О. Михайлов ; Академія адвокатури України. – К., 2008. – 18 с.
11. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації / М. І. Хавронюк. – К. : Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.

В статье рассматривается вопрос уголовной ответственности юридических лиц. Осуществлен анализ исторического развития и законодательного регулирования уголовной ответственности юридических лиц в зарубежных странах. Определены положительные и отрицательные стороны установления уголовной ответственности юридических лиц в законодательство Украины.

The paper addresses the issue of criminal liability of legal persons. The analysis of the historical development of legal regulation and criminal liability of legal persons in foreign countries. Positive and negative traits to establish criminal liability of legal persons in the legislation of Ukraine.